

Tilžės provincijos mokyklos rektoriaus Heinricho Tilesijaus rekomendacija auklėtiniui Jonui Šulcui

BIRUTĖ TRIŠKAITĖ

Lietuvių kalbos institutas
<https://ror.org/011v22a28>
birute.triskaite@lki.lt
<https://orcid.org/0000-0003-2286-4080>

ONA DILYTĖ-ČIURINSKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
<https://ror.org/05ogfgn67>
ona@liti.lt
<https://orcid.org/0000-0002-0267-8750>

ANOTACIJA. Straipsnyje publikuojamas ir analizuojamas Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve (vok. *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*) Berlyne saugomas dokumentas (signatūra: GStA PK: I. HA GR, Rep. 7 Preußen, Nr. 191 [1685–1703]), kuris naujomis detalėmis papildo Tilžės provincijos mokyklos istoriją. Tai šios mokyklos rektoriaus Heinricho Tilesijaus (Heinrich Tilesius, 1666–1732) rekomendacija, rašyta 1695 m. balandžio 30 d. auklėtiniui Jonui Šulcui (Johann Schultz, ~1678–1709), būsimajam Karaliaučiaus universiteto teologijos studentui, Prūsijos Lietuvos kunigui ir pirmosios lietuviškos grožinės literatūros knygos *Die Fabeln Aesopi (Ezopo pasakėčios, Karaliaučius, 1706)* parengėjui.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Prūsijos Lietuva; Tilžės provincijos mokykla; Heinrichas Tilesijus (Heinrich Tilesius); Jonas Šulcas (Johann Schultz).

Received: 07/11/2024. **Accepted:** 10/12/2024.

Copyright © 2024 Birutė Triškaitė, Ona Dilytė-Čiurinskienė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Daugiau nei pusketvirto šimtmečio gyvavusi Tilžės provincijos mokykla (vok. *Provinzialschule zu Tilsit*, 1586–1944)¹ išugdė ne vieną žymų auklėtinį – Prūsijos Lietuvos kunigą, lietuvių kalbos puoselėtoją ir lietuvių raštijos kūrėją ar to krašto lituanistinio paveldo tyrėją: pradedant, tikėtina, Jonu Rėza (Johann Rehsa, Rhese, 1576–1629) ir Zacharijumi Blotnu jaunesniu (Zacharias Blothno, ~1577–1629), tarp kitų neužmirštant paminėti Danieliaus Kleino (Daniel Klein, 1609–1666), Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807), Karolio Vilhelmo Otono Glogau (Karl Wilhelm Otto Glogau, 1805–1875) ir baigiant Viliumi Gaigalaičiu (Wilhelm Gaigalat, 1870–1945), Jurgiu Geruliu (Georg Gerullis, 1888–1945) bei Viktoru Falkenhanu (Viktor Falkenhahn, 1903–1987). Šios mokyklos vadovų gretose – ne vienas žinomas amžininkas, turėjęs magistro ir daktaro laipsnius, o tarp mokytojų minėtini ne vieną dešimtmetį mokytojavę ir lietuvių kalbos mokę Eduardas Karolis Samuelis Gisevijus (Eduard Karl Samuel Gisevius, 1798–1880), Erdmanas Julijus Šykopas (Erdmann Julius Schiekopp, 1829 – po 1901), Aleksandras Teodoras Kuršaitis (Alexander Theodor Kurschat, 1857–1944), kurie nusipelnė reikšmingais lituanistiniais veikalais².

Bene išsamiausias šios mokymo įstaigos istorijai skirtos studijos, parengtos pirminių šaltinių pagrindu, pasirodė XIX a. Remdamasis Tilžės provincijos mokyklos archyve saugotais unikaliais dokumentais³, šios mokyklos istoriją

¹ Minėtina, kad per kelis šimtmečius, t. y. nuo įkūrimo 1586 m. iki uždarymo 1944 m., šios lotyniškosios mokyklos pavadinimas ne kartą keitėsi: ką tik įkurtai mokyklai Prūsijos kunigaikščio garbei suteiktas pavadinimas Kunigaikščio mokykla (vok. *Fürstenschule*), po trijų dešimtmečių, 1618 m. susikūrus jungtinei Brandenburgo–Prūsijos valstybei, ji pavadinta Provincijos mokykla (vok. *Provinzialschule*), 1812 m. tapo Valstybine karališkąja gimnazija (vok. *Staatliches Königlich-Gymnasium zu Tilsit*), o po Pirmojo pasaulinio karo 1918 m. – Valstybine humanistine gimnazija (vok. *Staatliches Humanistisches Gymnasium*) (Albertas Juška, „Tilžės gimnazija“, in: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 4: *Rahn–Žvižežeris*, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, p. 537–538, <https://www.mle.lt/straipsniai/tilzes-gimnazija>; taip pat žr. Idem, *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2003, p. 641, 643, 645, 647). Šiame straipsnyje ši mokymo įstaiga vadinama taip, kaip vadinta kalbamuoju laikotarpiu, – Tilžės provincijos mokykla.

² Heinrich Pöhlmann, „Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Tilsit“, in: *Festschrift zu dem am 31. Mai, 1. und 2. Juni 1886 stattfindenden 300jährigen Jubiläum des Königlichen Gymnasiums zu Tilsit*, Tilsit: H. Post, 1886, ypač p. 31, 36, 37; *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 1–4, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000–2009, s. v., <https://www.mle.lt/> ir kt.

³ Šiuo metu šių dokumentų likimas, deja, nežinomas.

nuo pat įkūrimo 1586 iki 1886 m. aprašė XIX a. antrojoje pusėje čia mokytojavęs profesorius Heinrichas Pöhlmannas (1822 – po 1886) penkių dalių apžvalgoje „Beiträge zur Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Tilsit“ (I d. – 1866, II d. – 1873, III d. – 1874, IV d. – 1875, V d. – 1876) bei straipsnyje „Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Tilsit“, publikuotame šios mokyklos 300-ųjų metinių proga skirtame jubiliejiniame leidinyje *Festschrift zu dem am 31. Mai, 1. und 2. Juni 1886 stattfindenden 300jährigen Jubiläum des Königlichen Gymnasiums zu Tilsit* (1886).

TRUMPA BERLYNE SAUGOMO DOKUMENTO CHARAKTERISTIKA

Tilžės provincijos mokyklos istoriją naujomis detalėmis papildo Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve (vok. *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*) Berlyne rastas dokumentas. Jis saugomas byloje, kurios signatūra: GStA PK: I. HA GR, Rep. 7 Preußen, Nr. 191 (1685–1703). Dokumento apimtis – 2 puslapiai *in folio* (l. 51r–51v). Išlikęs rankraštis – ne originalas, o nuorašas⁴.

Šis dokumentas – tai Tilžės provincijos mokyklos rektoriaus magistro Heinricho Tilesijaus (Heinrich Tilesius, 1666–1732) rekomendacija, rašyta 1695 m. balandžio 30 d. šios mokyklos auklėtiniui Jonui Šulcui (Johann Schultz, ~1678–1709), būsimam Karaliaučiaus universiteto teologijos studentui, kuris vėliau tapo Prūsijos Lietuvos kunigu ir parengė pirmąją lietuvišką verstinę grožinės literatūros knygą⁵. Šulcas tarnavo Nybudžiuose (vok. *Niebudzen*) bei Lazdynuose (vok. *Lasdehnen*), tačiau dar prieš pradėdamas ganytojišką tarnystę išitraukė į garsiąją XVIII a. pradžioje Prūsijos Lietuvoje kilusią filologinę polemiką ir palaikė jos iniciatoriaus Gumbinės (vok. *Gumbinnen*) kunigo Mykolo Merlino (Michael Mörlin, 1641–1708) idėjas. Jis išvertė dešimt Ezopo pasakėčių į lietuvių kalbą, o jas versdamas siekė praktiškai pritaikyti Merlino diegtus kalbinius principus, iš kurių svarbiausias – „loquendum cum

⁴ Šio dokumento turinys glaustai pristatytas: Birutė Triškaitė, „Ezopo pasakėčių vertėjas Jonas Šulcas: biografijos pėdsakais“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2022, t. 53, p. 135–136.

⁵ Plačiau apie Jono Šulco biografiją, paremtą neseniai rasta archyviniais šaltiniais, žr. Birutė Triškaitė, *op. cit.*, p. 125–148.

vulgo“. Šie vertimai pasirodė 1706 m. Karaliaučiuje atskira knyga *Die Fabeln Aesopi (Ezopo pasakėčios)*⁶.

Tilesijaus rekomendacija Šulcui rašyta kaip tik tuo metu, kai šis baigė Tilžės provincijos mokyklą ir rengėsi stoti į Karaliaučiaus universitetą. Šulcas imatrikuluotas 1695 m. gegužės 9 d.: „[1695.] [9. Maii.] Scholz Joh., Kattenavia-Pruss., iur.“⁷

Aptariamoji rekomendacija yra kito dokumento priedas. Tiksliau tariant, ji buvo pridėta prie Jono Šulco tėvo Mykolo Šulco (Michael Schultz, 1632–1710), tuomečio Katniavos (vok. *Kattenau*) kunigo, 1701 m. pavasarį rašyto prašymo. Prašymas adresuotas Stipendijų skyrimo komisijai ir rašytas siekiant pagrįsti tuomet Karaliaučiaus universitete teologiją studijavusio Jono Šulco teisę gauti Horno stipendiją (lot. *Stipendium Hornianum*). Prie šio prašymo pridėta daugiau priedų:

1) išrašas iš Karaliaučiaus universiteto matrikulų apie Jono Šulco imatrikuliaciją;

2) dviejų Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorių – Bernhardo von Sandeno jaunesniojo (1666–1721) ir Friedricho Deutscho (1657–1709) – atsiliepimai apie teologijos studentą Joną Šulcą (jie rašyti atitinkamai 1700 m. rugpjūčio 30 d. ir 31 d.);

3) trijų kunigų atsiliepimai apie Jono Šulco atliktą pamokslininko praktiką lietuviškose parapijose: a) Karaliaučiaus lietuvių Šv. Elžbietos bažnyčios Sakaimyje (vok. *Sackheim*) kunigo Bernhardo Wegnerio (1652–1709) 1700 m. rugpjūčio 29 d. atsiliepimas; b) Prūsijos Lietuvos kunigų Mykolui Šulcui rašytų laiškų fragmentai: Stalupėnų (vok. *Stallupönen*) kunigo Johanno Wolfgango Musculo (1648–1725) 1696 m. kovo 3 d. laiško fragmentas bei jau minėto Gumbinės kunigo Mykolo Merlino 1697 m. sausio 28 d. laiško fragmentas;

4) išrašai iš bažnytinių knygų: Karaliaučiaus Lyvenikės (vok. *Löbenicht*) bažnyčios santuokos metrikų knygos ir Gumbinės bažnyčios santuokos bei krikšto metrikų knygos⁸.

⁶ Dokumentinį leidimą žr. Liucija Citavičiūtė (par.), *Jono Šulco Ezopo pasakėčios. Dokumentinis leidimas ir straipsniai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. Apie Šulco literatūrinę veiklą žr. Eadem, „Pirmoji lietuviška grožinė knyga (1706)“, in: *ibid.*, p. 135–165.

⁷ [Georg Erler], *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr.*, t. 2: *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1911–1912, p. 196. Dėl Šulco imatrikuliacijos datos žr. Birutė Triškaitė, *op. cit.*, p. 126–128.

⁸ Šių priedų perrašus žr. Birutė Triškaitė, *op. cit.*, p. 128, 133–134, 137–140.

Kad minėtoje archyvo byloje saugomas Tilesijaus rekomendacijos rankraštis yra ne originalas, o nuorašas, liudija ta aplinkybė, jog Mykolo Šulco prašymas ir jo priedai rašyti ta pačia rašysena.

REKOMENDACIJOS AUTORIUS HEINRICHAS TILESIJUS

Heinrichas Tilesijus buvo kilęs iš dvasininkų giminės. Jis gimė 1666 m. spalio 26 d. Balthasaro Tilesijaus jaunesniojo (? – iki 1688) šeimoje. Tėvas iš pradžių buvo kunigo adjunktas Starkenberge (Vėluvos apskr.), paskui (nuo 1673) – kunigas Goldbache (Vėluvos apskr.). Senelis, taip pat Balthasaras Tilesijus (1570–1656?), į Prūsiją atvyko iš Silezijos, Hirschbergo miesto, ir maždaug keturis dešimtmečius tarnavo kunigu Starkenberge⁹. Baigęs Knypavos (vok. *Kneiphof*), arba Katedros, mokyklą¹⁰, Heinrichas Tilesijus studijavo Karaliaučiaus universitete, į kurį imatrikuluotas 1683 m. balandžio 24 d.: „[1683.] [24. Aprilis.] Tilesius Hnr., Goldbach. Pruss.“¹¹

Bene pirmoji tarnybos vieta – Tilžės provincijos mokykla, į kurią rektoriumi Tilesijus paskirtas 1692 m.¹² Remiantis Pöhlmanno pateiktais duomenimis,

⁹ [Daniel Heinrich Arnoldt], *D. Daniel Heinrich Arnoldts, Königlich Preußischen Oberhofpredigers und Confistorialraths, kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern. Herausgegeben von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Pfarrer in Arnau, Königsberg: bey Gottlieb Lebrecht Hartung, 1777, p. 69, 80, 376; Friedwald Moeller, Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945, t. 1: Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen, Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V., 1968, p. 44, 138; Das „Zwischenmanuskript“ zum Altpreußischen evangelischen Pfarrerbuch, t. 7: Tabor bis Zywitz. Auf der Grundlage der Sammlungen von Friedwald Moeller bearbeitet von Walther Müller-Dultz, Reinhold Heling und Wilhelm Kranz, Hamburg: Selbstverlag des Vereins [für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V.], 2014, p. 1836–1837.*

¹⁰ *Ibid.*, p. 1837.

¹¹ [Georg Erler], *op. cit.*, p. 133.

¹² Tokią rektoriavimo pradžią liudija archyviniai šaltiniai, publikuoti šioje studijoje: Heinrich Pöhlmann, „Beiträge zur Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Tilfit. Drittes Stück. Die Kurfürftliche, dann Königliche Provinzial=Schule von 1682–1748“, in: *Zur öffentlichen Prüfung und zu den Versuchen der Schüler im freien Vortrage und im vierstimmigen Gefange, welche am Donnerstag den 26. März 1874 Vormittag von 8 bis 1 Uhr und Nachmittag von 3 bis 5½ Uhr in der Aula des Königlichen Gymnasiums zu Tilfit gehalten werden sollen, sowie zur Prüfung der Ober=Prima und zur Entlassung der Abiturienten am Freitag den 27. März*

Tilesijus buvo septynioliktas šios mokyklos vadovas¹³. Jis pakeitė dešimtmetį mokyklai vadovavusį magistrą Johanną Burchardą Heylį, kurio rektoriavimo metais mokykla patyrė nuosmukį, nors, kita vertus, tuo laikotarpiu, 1684 m., praėjus porai metų po gaisro, mokykla persikėlė į naują didingą pastatą, iškilusį tame pačiame sklype ant Nemuno kranto¹⁴. Šiai tarnybai Tilesijų rekomendavo Tilžės hauptmanas Johannas Friedrichas von Schliebenas 1692 m. balandžio 11 d. laiške Prūsijos vyriausybei į Karaliaučių:

Wann nun bey voriger Bewandtniß des *Rectoris* Dienft *vacant* worden, fo habe Ew[er] Churf[ür]ftl[ichen] D[ur]chl[ucht] folches hiemit unterthänigft anzeigen und berichten wollen mit unterthänigfter Bitte, Sie geruhen gnädigft dazu ein tüchtiges gelehrtes gottesfürchtiges und friedfahmes *Subjectum* eheftens anzunehmen und bringe ich unterthänigft in unmaßgeblichen Fürfchlag *Henricum Tilesium* einen *studiosum theologiae*, welcher ein gutes Lob hat, der fich vor einigen Jahren hier auf= und mit Predigen wol gehalten, den der hiefige Ertzprieftler fehr rühmet, auch Willens ift, eheftens zu *promoviren* und den *Gradum* eines *Magistri* anzunehmen.¹⁵

Kaip matyti, Schliebeno laiškas, be kita ko, atskleidžia, kad Tilžėje Tilesijus jau buvo lankęsis anksčiau ir sėmęsis pamokslininkui reikalingos partirties – apie jį, pasak laiško autoriaus, itin palankiai atsiliepė tuomet Tilžės bažnytinės apskrities vyskupo pareigas ėjęs Friedrichas Selle'ė (1658–1710)¹⁶.

*Nachmittag 3 Uhr ladet im Namen des Lehrer=Kollegiums ganz ergebenft ein der Direktor Gottlieb Theodor Fabian. [...], Tilfit: Druck von J. Reyländer & Sohn in Tilfit, 1874, p. 18, taip pat 20; dar žr. Das „Zwischenmanuskript“ zum Altpreußischen evangelischen Pfarrerbuch, t. 7: Tabor bis Zywitz, 2014, p. 1837. Danielius Heinrichas Arnoldtas, savo presbiterologijoje nurodydamas 1696 m., suklydo ([Daniel Heinrich Arnoldt], *op. cit.*, 376).*

¹³ Heinrich Pöhlmann, *op. cit.*, p. 20–23.

¹⁴ Kiek plačiau apie naują mokyklos pastatą žr. E. C. Thiel, *Statiftifch-topographifche Befchreibung der Stadt Tilfe von E. C. Thiel, Juftiz=Actuarius, Königsberg: Gedruckt bei Heinrich Degen, 1804, p. 149–150.*

¹⁵ Cituojama iš: Heinrich Pöhlmann, *op. cit.*, p. 18. Čia ir toliau cituojant vokiškus gotikinių kursyvu parašytus tekstus juose pasitaikantys lotynišku raštu įrašyti žodžiai ar jų dalys (morfemos) perteikiami kursyvu.

¹⁶ Minėtina, kad Tilžės vyskupas Selle'ė paliko pėdsaką lietuvių raštijoje: jis buvo vienas rankraštinio žodyno *Clavis Germanico-Lithvana* (po 1680) pildytojų (plačiau apie Selle'ę ir identifiukuotus jo rankos priedašus minėtame žodyne žr. Birutė Triškaitė, „Friedricho Selle'ės priedašai rankraštiniame žodyne *Clavis Germanico-Lithvana*“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2012, t. 14, p. 129–154).

Schliebenas taip pat atkreipė Prūsijos vyriausybės dėmesį į kandidato ambiciją siekti magistro laipsnio, mat nuo pat šios mokyklos įkūrimo pageidauta, kad rektorius būtų *magister artium*¹⁷.

Tilesijų egzaminavę Karaliaučiaus universiteto Filosofijos fakulteto profesoriai 1692 m. balandžio 29 d. rašė, kad jie liko patenkinti kandidatu: patikrintos katechezės, logikos, retorikos, poetikos, graikų kalbos ir aritmetikos žinios esą teikiančios pagrįstos vilties, kad jis sugebės Tilžės provincijos mokyklą prikelti naujam – klestėjimo – etapui:

er nächst göttlicher Hilfe dem *Rectorat* zu *Tilsit* würdig fürfthehen werde, maßen er uns in *Catecheticis Logicis Rhetoricis Poeticis Graecis* und *arithmeticeis* genüglche *Satisfaction* gegeben und deßwegen von ihm gute Hoffnung haben, daß er diefe faft untergegangene Schul in einen *florisanten* Stand verfetzen werde.¹⁸

Lūkesčius Tilesijus pateisino. Praėjus ketveriems metams, 1696 m. balandžio 26 d., pakėlė kvalifikaciją – po disputo tema *De operationibus Christi Theatricis*¹⁹ Karaliaučiaus universitete jam suteiktas magistro laipsnis (remiantis Pöhlmanno pateiktais duomenimis, jis buvo dešimtas šios mokyklos rektorius, įgijęs šį akademinį titulą). Maža to, per Tilesijaus vadovavimo metus Tilžės provincijos mokykla iš tiesų suklestėjo. Tai liudija ne vienas šaltinis. Antai jau minėtas tuometis Tilžės bažnytinės apskrities vyskupas ir šios mokyklos inspektorius Selle'ė 1700 m. sausio 21 d. Tilesijui rašytoje rekomendacijoje dėl dvasininko tarnystės, be kita ko, teigė, kad jo rektoriavimo metu mokykla pasiekė tokį lygį, kokio seniai neregėta:

gemeldeter *M[agister] Tilesius* alhier bei Antritt feines Ambtes zwar ein ganz zerrüttetes und übel bestelltes Schulwefen angetroffen, aber durch Gottes Gnade und feinen unermüdeten Fleiß jetzo **die Ch[u]rf[ü]rftl[iche] Provincial=Schule in einen so guten Stand gefetzet, alß fie in vielen Zeiten nicht gewesen**, wie er denn auch fonften ein gelahrter frommer und dem *Bono publico* ganz nützllicher Mann, dahero auch nach meinem wenigen Urtheil würdig, daß er vor andere mit

¹⁷ Žr., pvz., Albertas Juška, *op. cit.*, p. 640.

¹⁸ Cituojama iš: Heinrich Pöhlmann, *op. cit.*, p. 18.

¹⁹ Disputo tema nurodoma bent dviejuose šaltiniuose: E. C. Thiel, *op. cit.*, p. 157; Heinrich Pöhlmann, *op. cit.*, p. 20.

hohen Churfürftlichen Begnadigungen angefehen werde, da infonderheit gänzlich *persuadiret*, daß schwerlich ein folches *subjectum* nach Ihm möchte gefunden werden, welches mit gleicher Wachfamkeit Fleiß und *prudenz* wieder der Jugend vorftehen würde; wie ich Ihn dann *quantum in optima forma possum et debeo*, denselben nach den angeregten *meriten* allen und jeden bevoraus S[eine]r Churf[ü]rftl[ichen] Durchlauchtigkeit befter und unterthänigfter Maßen zu dero hohen Churfürftlichen weitem Gnade *recommandire*.²⁰

XIX a. pradžioje pasirodžiusiam leidinyje *Statistisch-topographische Beschreibung der Stadt Tilse* (1804) teigta, kad Tilžės provincijos mokykla išgyveno didžiausio klestėjimo laikus vadovaujant trims rektoriams: Heinrichui Tilesijui, Johannui Christophui Teuberiui (1677–1747, rektorius 1702–1711) ir Johannui Arndtui (?–1748, rektorius 1728–1748)²¹.

Tilžės provincijos mokyklos rektorius pareigas Tilesijus ėjo visą dešimtmetį, t. y. iki 1702 m. pabaigos, kai sulaukė paaukštinimo – buvo paskirtas vyskupu į Prūsų Olandiją (vok. *Preußisch Holland*)²². Nuo 1703 m. iki mirties 1732 m. balandžio mėnesį jis taip pat buvo Pomezanijos (Pamedės) konsistorijos Zalfelde (vok. *Saalfeld*) tarėjas²³.

Pridurtina, kad jaunesnysis Heinricho Tilesijaus brolis Johannas (~1668 – po 1703) taip pat buvo dvasininkas. Jis studijavo Karaliaučiaus universitete (imatrikučiuotas dviem metais vėliau – 1685 m. balandžio 28 d.: „[1685.] [28. Aprilis.] Tilesius Joh., Starckenburg. Pruss.“²⁴), o po studijų 1694 m. lapkričio mėnesį buvo ordinuotas kunigu ir tarnavo Auktalytėje (vok. *Auglitten*, Vėluvos apskr.)²⁵.

²⁰ Cituojama iš: Heinrich Pöhlmann, *op. cit.*, p. 23. Paryškinta cituojant.

²¹ E. C. Thiel, *op. cit.*, p. 151; taip pat žr. tik apie Tilesijų p. 157.

²² Paskyrimo vyskupu Tilesijus sulaukė 1702 m. lapkričio 1 d. (žr. Paul Ferdinand Töpcke, „Beschreibung des Schlosses und der Stadt Preusch=Holland“, in: *Erleutertes Preußen Oder Auserlefene Anmerckungen / Ueber verschiedene Zur Preußischen Kirchen= Civil- und Gelehrten=Historie gehörige besondere Dinge, Woraus die bißherigen Historien=Schreiber theils ergántzet, theils verbeffert, Auch viele unbekannte Historifche Warheiten ans Licht gebracht werden. TOMVS IV. [...], Königsberg: Zu finden bey feel. Martin Hallervords Erben, 1728, p. 517). Tarnystės metus žr. Friedwald Moeller, *op. cit.*, p. 115.*

²³ *Das „Zwischenmanuskript“ zum Altpreußischen evangelischen Pfarrerbuch, t. 7: Tabor bis Zywitz, 2014, p. 1837.*

²⁴ [Georg Erler], *op. cit.*, p. 143.

²⁵ Plačiau apie jį žr. [Daniel Heinrich Arnoldt], *op. cit.*, p. 64; *Das „Zwischenmanuskript“ zum Altpreußischen evangelischen Pfarrerbuch, t. 7: Tabor bis Zywitz, 2014, p. 1837.*

Esama duomenų, kad Heinrichas Tilesijus susilaukė bent trijų sūnų: Balthasaro Heinricho, Christ[iano] Gottfriedo ir Friedricho²⁶. Pirmieji du gimė Tilžėje, trečiasis – Prūsų Olandijoje. Abu vyresnieji, kaip ir tėvas, studijavo Karaliaučiaus universitete: Balthasaras Heinrichas imatrikuluotas 1711 m. birželio 25 d., o Christ[ianas] Gottfriedas – 1714 m. vasario 8 d.²⁷, tačiau nežinoma, kaip susiklostė tolesnis jų likimas.

Šaltiniai nurodo bent dvi smulkias Heinricho Tilesijaus publikacijas vokiečių kalba, parengtas Tilžėje ir pasirodžiusias Karaliaučiuje 1693 bei 1696 m. – tai kvietimai į du spektaklius: *Isaacs Aufopferung* (*Izaoko aukojimas*) ir *Der Schnaubende Saulus und bekehrte Paulus* (*Iniršęs Saulius ir atsivertęs Paulius*)²⁸.

DUOMENYS APIE TILŽĖS PROVINCIJOS MOKYKLĄ

Tilžės provincijos mokyklos mokinių pavardės žinomos toli gražu ne visos, ypač trūksta duomenų iš ankstyvojo ir viduriniojo šios institucijos veiklos laikotarpio, t. y. nuo XVI a. pabaigos iki XVIII a. pabaigos. Tilesijaus rekomendacijoje teikiama informacija papildo, nors ir viena pavarde, ligi šiolei žintų šios ugdymo įstaigos auklėtinių sąrašą: ji liudija, kad XVII a. pabaigoje šioje mokykloje mokėsi būsimasis Ezopo pasakėčių vertėjas Jonas Šulcas.

Šią mokyklą Šulcas sėkmingai baigė 1695 m. Tilesijus negailėjo jam gerų žodžių: apibūdinęs kaip itin pamaldų ir stropų jaunuolį, džiaugėsi jo pasiekimais mokantis klasikinių kalbų, poezijos, filosofijos ir ypač iškalbos meno. Tilesijus minėjo, kad Šulcas mokykloje ne kartą sakęs viešų kalbų, o paskutinioji, pasakyta prieš jam išvykstant į Karaliaučių studijuoti universitete, buvusi itin elegantiškai parengta ir sužavėjusi garbingus klausytojus. Ši rekomendacija, be kita ko, atskleidžia ir dar vieną iki šiol nežinotą iš Katniavos (vok. *Kattenau*) kilusio Šulco biografijos faktą: prieš įstudamas į Tilžės provincijos mokyklą jis lankė Įsruties lotyniškąją mokyklą, kuriai tuomet vadovavo magistras Johanas Pickeris (lot. *Pikerus*, ~1640–1693), žinomas pedagogas, Philippo Jacobo

²⁶ *Ibid.*, p. 1837.

²⁷ [Georg Erler], *op. cit.*, p. 270, 279.

²⁸ Heinrich Pöhlmann, *op. cit.*, p. 20.

Spenerio (1635–1705) sekėjas ir vienas pirmųjų jo mokymo skleidėjų Prūsijoje²⁹. Žymiausias jo veikalas – *Aretologia christiana* (*Krikščioniškoji aretologija*, Frankfurtas prie Maino, 1681), skirtas jaunuomenės doroviniam ugdymui³⁰. Pratarinę parašė Speneris³¹, išreiškdamas viltį, kad veikalas taps atsvara Aristotelio etikai, kuri to meto ugdymo įstaigose buvo tapusi norma³². Galimas dalykas, kad tebesimokydamas Įsrutyje Šulcas turėjo progą susipažinti su šiuo Pickerio veikalu ir „pietizmo tėvu“ vadinamo Spenerio idėjomis.

Pridurtina, kad Tilžės provincijos mokyklos mokinių sąrašą neseniai papildė dar du Prūsijos Lietuvos lietuvių raštijos kūrėjai. Archyviniai šaltiniai

²⁹ Medenavoje (vok. *Medenau*) gimęs Pickeris nuo 1658 m. studijavo Karaliaučiaus universitete, 1665–1667 m. mokytojavo Knypavos (arba Katedros) mokykloje, paskui išvyko studijuoti filosofijos ir teologijos į Jenos universitetą, kur 1668 m. įgijo magistro laipsnį. Grįžęs į Karaliaučių, tęsė pedagogo darbą Knypavos mokykloje, kurioje dvylika metų (nuo 1669 iki 1681 m.) ėjo prorektorius pareigas, o nuo 1681 m. iki mirties buvo Įsruties lotyniškosios mokyklos rektorius. Jo vadovavimo metais ši mokykla suklestėjo. Kaip nuoširdžiai pamaldų pedagogą Pickerį itin vertino Speneris, su kuriuo susipažino studijų Jenoje metu, o jų dviejų bendravimas tęsėsi ir vėliau laiškais (žr. T[heophil] S[iegfried] B[ayer], „Beschreibung der Cathedral-Schulen im Kneiphoff“, in: *Erleutertes Preußen Oder Auserlefene Anmerkungen / Ueber verschiedene Zur Preußischen Kirchen= Civil- und Gelehrten=Historie gehörige befondere Dinge, Woraus die bißherigen Historien=Schreiber theils ergantzet, theils verbeßert, Auch viele unbekante Historische Warheiten ans Licht gebracht werden. TOMVS III. [...], Königsberg: Zu finden bey feil. Martin Hallervords Erben, 1728, p. 383–384; [Daniel Heinrich Arnoldt], *D. Daniel Heinrich Arnoldts ausführliche, und mit Urkunden verfehene Historie der Königsbergischen Univerfität. Zweyter Theil, welchem eine Nachricht von dem Leben, und den Schriften hundert Preußischer Gelehrten angehängt ist*, Königsberg in Preußen: verlegt und druckt Johann Heinrich Hartung, 1746, p. 536–537; Karl Wiederhold, „Geschichte der Lateinschule zu Insterburg. 3. (letzter) Teil“, in: *Programm des Königlichen Gymnasiums mit Realklassen zu Insterburg*, Insterburg: Druck von Karl Wilhelmi, 1878, p. [3–4]; [Georg Erler], *op. cit.*, p. 9 ir kt.).*

³⁰ [Johannes Pikerus], *ARETOLOGIA CHRISTIANA, praeunte potiffimùm Sacrà Scripturà adornata, Et in gratiam discipulorum suorum, aliorumque hujus modi adolescentùm edita à M. JOHANNE PIKERO, Scholæ Cathedralis, quæ Regiomonti Prufforum est, Pro-Rectore, FRANCOFURTI: Sumtibus MARTINI HALLERVORDI, Bibliop., ANNO M. DC. LXXXI. [1681].*

³¹ Philippus Jacobus Spenerus, „Veræ Sapientiae virtutis amanti Lectori à DOMINO gratiam, lucem [et] salutem!“, in: *ibid.*, p. [9–28].

³² Taip pat žr. [Philipp Jacob Spener], „Als M. Joh. Pikerus Prorektor zu Königsberg seinen *Epitomen Ethicae Christianae*, die 1681. unter dem *Titul Aretologia Christiana* heraus gekommen / überfandt hat / über dieselbe *observationes*“, in: *Philipp Jacob Speners / D. Theologische Bedencken Und andere Brieffliche Antworten auff geistliche / sonderlich zur erbauung gerichtete materien [...] Dritter Theil [...]*, HALLE: in verlegung des Wäyßen=Haufes, 1702, p. 328–334.

liudija, kad rektoriaujant jau minėtam Johannui Arndtui čia mokėsi Kristijonas Gotlybas Milkus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807)³³. Beveik nėra abejonių, kad šią mokyklą turėjo lankyti ir jo tėvas Petras Gotlybas Milkus (Peter Gottlieb Mielcke, 1695–1753), gimęs ir augęs Tilžės miestiečio šeimoje, – mokyklai tuo metu vadovavo minėtasis Johannas Christophas Teuberis ir Christianas Schwenkenbecheris (rektorius 1711–1728)³⁴.

Tilesijaus rekomendacija taip pat teikia šiokių tokių žinių apie šioje humanistinėje mokykloje taikytą mokymo programą. Minėdamas, kokių dalykų Šulcas mokėsi, Tilesijus patvirtina, kad XVII a. pabaigoje Tilžės provincijos mokykloje dėmesys telktas į lotynų ir graikų kalbų, poetikos, retorikos, filosofijos mokymą. Pöhlmanno duomenimis, maždaug tuo metu šioje mokykloje dėstyta lotynų ir graikų kalbų gramatika, Antikos autoriai, retorika, istorija, aritmetika, muzika, katekizmas ir kiti dalykai³⁵. Galimas dalykas, kad kaip tik čia Šulcas susipažino su lotyniškėmis Ezopo pasakėčiomis, kurios rektoriaujant Tilesijaus pirmtakui Heyliui buvo įtrauktos į antrės, priešpaskutinės, klasės mokymo programą³⁶.

Tikėtina, kad Tilesijaus rekomendacija atspindi įprastą to meto praktiką. Kitaip tariant, panašias rekomendacijas mokyklos rektoriai veikiausiai rašydavo ir kitiems į Karaliaučiaus universitetą pasirengusiems stoti jaunuoliams. Tilesijaus parašytas tekstas atskleidžia puikų šios mokyklos rektoriaus klasikinį išsilavinimą (žr. toliau). Ši kompetencija buvo svarbi siekiant efektyviai vadovauti tokiai mokymo įstaigai ir tinkamai parengti ugdytinius studijoms Karaliaučiaus universitete.

³³ *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas = Die Hintergründe der lituanistischen Bewegung im 18. Jahrhundert in Preußen*, t. 2: *Das dokumentarische Erbe der Familie Mielcke*, parengė Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 166–167, 172.

³⁴ Birutė Triškaitė, „Petras Gotlybas Milkus – lietuvių kalbos ir raštijos puoselėtojas“, in: Žavinta Sidabraitė, Birutė Triškaitė, *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 1: *Vienos šeimos istorija: Mielckes vs. Milkai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 112–114.

³⁵ Heinrich Pöhlmann, *op. cit.*, p. 12.

³⁶ 1688 m. parengtą Tilžės provincijos mokyklos pamokų tvarkaraščio projektą, kuris buvo patvirtintas ir tikriausiai nedaug tepakito po kelerių metų rektoriumi tapus Tilesijui, žr. *ibid.*, p. 12.

Tilesijaus rekomendacija parašyta sklandžia, turtinga lotynų kalba. Šis 1695 m. raštas Karaliaučiaus universitetui yra labai įdomus kone ciceroniškos iškalbos „rekomendacinio laiško“ (lot. *littera commendatoria, commendationis; litterae commendatoriae, commendaticiae*)³⁷ pavyzdys. Jame galime įžvelgti ne vieną teminį ir stilistinį sluoksnį.

Kaip ir dera, čia pateikiama informacija, būtina vykdant formaliuosius (administracinius) reikalavimus į garbingąją *Albertiną* stojančiajam provincijos jaunuoliui ir atliekanti oficialaus stojimui reikalingo dokumento (rekomendacijos) funkciją. Tačiau tekstas, kurio nuorašas čia skelbiamas, sykiu liudija oficialiame rašte demonstruojamą akademinės laisvės ir humanistinės dvasios polėkį: nuo mokinį pristatančios charakteristikos iki mokytojo autoreprezentacijos „skaitysiančių“ profesorių akyse, nuo realių atsispindinčių aplinkybių iki retorinio rūbo, kuriuo apvelkamas jų pristatymas.

Rekomendacijos autorius parašė ne formalų dokumentą, o tikrą retorinį kūrinėlį, kuris turėjo parodyti ir Tilžės provincijos mokyklos bei jos rektoriaus aukštą išsilavinimo, – visų pirma humanitarinio išsilavinimo, kurį dabar pavadintume klasikiniu, – lygį, ir patvirtinti puikų, šios įstaigos vadovui priderantį mokyklos programoje dėstomų autorių išmanymą³⁸. Tokia rašančio nuostata ir rašto stilius turėjo daryti šį raštą išskirtinį, ir skaitantiesiems ne tik pristatyti reikalą, informuoti (*docere*), bet ir suteikti malonumą (*delectare*), o gal ir

³⁷ Apie rekomendacinio laiško žanrą ir Cicerono *Laiškuose artimiesiems* (*Epistulae ad familiares*) įtvirtintus, ankstyvaisiais naujaisiais laikais populiarius *litterae commendaticiae* modelius žr., pvz.: Roman Andrzejewski, „Struktura antycznego listu polecającego w świetle zasad retoryki“, in: *Roczniki Humanistyczne*, 1973, t. 21, Nr. 3, p. 17–24; Hannah M. Cotton, „*Mirificum Genus Commendationis*: Cicero and the Latin Letter of Recommendation“, in: *The American Journal of Philology*, 1985, t. 106, Nr. 3, p. 328–334; Dovilė Keršienė, „Cicerono laišškai ir Renesanso humanistinės epistolografijos tradicija“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2007, Nr. 24, p. 63–99.

³⁸ Tarp Tilžės mokykloje dėstytų dalykų tuo metu turėjo būti mokoma Cicerono iškalbos. Minėtame 1688 m. mokyklos programos projekte nurodoma, kad pats rektorius turi dėstyti retorikos kursą, o mokymas turi būti grindžiamas Cicerono kalbų nagrinėjimu ir pavyzdžiais (žr. tvarkaraščio lentelę in: Heinrich Pöhlmann, *op. cit.*, p. 12). Toliau studijos tekste teigiama, kad projektui buvo pritarta, tad po ketverių metų atėjus rektoriauti Tilesijui tikriausiai tebemokyta tų pačių dalykų (tai tarsi patvirtina antroji 1711 m. lentelė in: *ibid.*, p. 34, taip pat Tilesijaus rekomendacijoje teikiama svarba retorikai kaip „šventosios iškalbos“, t. y. homiletikos, pagrindui).

sujaudinti (*movere*)³⁹. Tai išsilavinusio šviesuolio žodis dar puikiau išsilavinusiems akademikams, gebantiems įvertinti rekomendacijos autoriaus retorinį meistriškumą ir numanyti jo ugdomą mokinį taip pat pasiekus atitinkamų akademinų aukštumų. Savo turiniu šis rekomendacinis raštas turėjo išsiskirti iš kitų Jonui Šulcui suteiktų rekomendacijų (galima palyginti su išlikusiais vėlesniais atsiliepimais apie teologijos studentą Šulčą⁴⁰).

Formaliosios laiško-dokumento dalys – įžanginė (protokolas) ir baigiamoji (eschatokolas)⁴¹ – moderniai redukuotos. Adresatas abstraktus, nusakytas talpiu ir humanistiškai žaismingu žodžiu „skaitysiantiems“ (*lecturis*), universaliai ir pagarbiai suformuluotas sveikinimas (*salutatio*) iš karto parodo tam tikrą neformalų ar ne visai formalų, humanistinį tolesnio teksto pobūdį. Rašto pabaiga atitinka nuo pradžių pasirinktą stilių. Iš pakartotinio ten pavartoto retorinio kreipinio net galime konkrečiau įsivaizduoti, kas visų pirma turėjo būti rekomendacijos skaitytojai – tai universiteto profesoriai, vadinami Karaliaučiaus *almae matris* tėvais (*magnifici et excellentissimi Almae Regiomontanae patres*). Pabaigoje laiško autorius, adresantas, įsivardija, viena vertus, aiškiai, mokyklos rektoriumi, kita vertus, taip pat ir žaismingai, rašto surašymo vietą pavadindamas Mūsėjumi (tai yra „Mūzų buveinė“, nurodančia į garsiąsias Antikos mokyklos įstaigas)⁴². Datuojama senovės Romos kalendoriaus stiliumi – balandžio 30-oji nusakoma kaip diena prieš gegužės kalendas.

Laiško turinyje galėtume išskirti dvi gana aiškias struktūrines dalis: pirmą bendrąją įžanginę, kurioje pateikiami svarstymai apie vaikų ir jaunuolių ugdymą (ji užima apie pusę teksto) ir antrą oficialiąją, kur jau konkrečiau suformuluota pati rekomendacija Šulcui (bet ir joje esama „literatūrinių intarpų“).

³⁹ Sekant privalomais klasikinės retorikos principais, suformuluotais Kvintilijano, cituojamo ir Tilesijaus rekomendacijoje, veikale *De institutione oratoria* (*Inst.* 3. 5.2, t. y. *Apie oratoriaus ugdymą*, III, 5, 2); plačiau žr., pvz., Stanisław Śnieżewski, „Rhetorical theory in the third book of Quintilian’s *Institutio oratoria*“, in: *Classica Cracoviensia*, 2013, t. 116, p. 113–135).

⁴⁰ Apie juos žr. Birutė Triškaitė, „Ezopo pasakėčių vertėjas Jonas Šulcas“, p. 137–138, kur pateikiamos atsiliepimų ištraukos.

⁴¹ Plg. Paulius Subačius, „Eschatokolas“, „Protokolas“, in: *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas, <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/protokolas>, <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/eschatokolas>.

⁴² Žr. komentarą p. 132 ir išn. 71.

Pirmoje dalyje Tilžės mokyklos vadovas pasinaudoja proga pademonstruoti savo humanistines žinias (kurios, kaip suponuoja rekomendacijos tekstas, diegiamos mokiniams ir jo vadovaujamoje mokykloje). Atrodo, kad mokytojo ir mokyklos vadovo veiklai Tilesijus jautė pašaukimą, turėjo ir akademinį ar akademinio lygio aspiracijų. Rekomendacija, adresuota Karaliaučiaus universiteto profesoriams, buvo proga ne tik charakterizuoti ugdytinį Joną Šulcą, bet ir pademonstruoti savo išsilavinimą, literatūrinės žinias, gebėjimą rašyti lotyniškai humanistiniu stiliumi, praturtinant tekstą taikliai parinktomis citatomis (juk ir pats adresantas buvo studijavęs tame pačiame Karaliaučiaus universitete⁴³). Taip pat, rekomenduojant mokinį, Tilesijaus siekta sudaryti kuo palankesnę opinią ir apie mokymo įstaigą, ir apie save kaip vadovą. Atrodo, pedagogui nuoširdžiai rūpėjo ugdymo tema ir citatų šia tema žinojo ar buvo surinkęs bei pasirengęs iš anksto – išties taiklių ir nemažai. Tad, pasi-taikius progai, tą ir padarė – tekstas anaipol ne kanceliarinio stiliaus (kokia taip pat galėtų būti rekomendacija), jis prisotintas citatų: nuo klasikinių žy-miųjų Antikos autorių (poeto Horacijaus, retorikos mokytojo Kvintilijano) iki, dabar sakytume, neolotyniškųjų (populiariojo *Gyvenimo Zodiako* (*Zodiacus vitae*) autoriaus Marcelo Palingenijaus⁴⁴). Apgalvotai parinktomis citatomis nuosekliai plėtojama didaktinė teminė gija apie netinkamos aplinkos daromą žalą ir tinkamo ankstyvo ugdymo svarbą tolesnei jauno žmogaus formuotei, atiduodant duoklę pirmiesiems Jono Šulco mokytojams, ypač jo tėvui Mykolui Šulcui, taip pat Įsruities lotyniškosios mokyklos vadovui Johannui Pickeriui⁴⁵.

Kita vertus, įžanga atkreipiamas dėmesys į realią situaciją, sunkumus ug-dant vaikus, ateinančius į mokyklą iš aplinkos, kur išsilavinimui dėmesio ir pagarbos daug neskiriama. Tilesijus, šioje dalyje meistriškai pasitelkdamas autoritetingus klasikus, išreiškia susirūpinimą universaliomis ir aktualiomis edukacijos problemomis ir kartu parengia „skaitysiančius“ antrajai daliai. O joje pristatomas su aprašytąja problemine situacija kontrastuojantis pa-vyzdingo auklėtinio Šulco atvejis ir jo pasiekimai. Čia sužinome rekomendu-jamąjį Tilesijaus mokinį tikrai pasiekus aukštesnį lygį, leidžiantį studijuoti universitete: jis mokėsi ne tik lotynų, bet ir graikų kalbos, retorikos, filosofijos pradmenų; visur pademonstravęs ir gabumus, ir stropumą, ir iškalbos talentą.

⁴³ Žr. p. 111.

⁴⁴ Plačiau apie šį autorių ir jo veikalą žr. rekomendacijos vertimo komentarą, išn. 62.

⁴⁵ Apie Pickerį plačiau žr. p. 115–116.

Taigi Tilesijaus raštas priskirtinas aukštojo stiliaus rekomendaciniams laiškam, o ne stereotipiniams, Cicerono pavadintiems *recommendatio vulgaris*⁴⁶. Be literatūrinio ir retorinio meistriškumo, be privalomų oficialiai rekomendacijai frazių, šiame tekste justai ir mokytojo rūpestis, pasididžiavimas visais atžvilgiais vykusio mokinio pasiekimais, ir savo kaip ugdytojo svarbos suvokimas. Panašu, kad Tilesijaus indėlis skatinant skleisti Jono Šulco literatūrinius gabumus buvo išties reikšmingas.

A P I B E N D R I N I M A S

Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve (vok. *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*) Berlyne saugoma šios mokyklos rektoriaus magistro Heinricho Tilesijaus (Heinrich Tilesius, 1666–1732) rekomendacija, rašyta 1695 m. balandžio 30 d. auklėtiniui Jonui Šulcui (Johann Schultz, ~1678–1709), būsimam Karaliaučiaus universiteto studentui, Prūsijos Lietuvos kunigui ir Ezopo pasakėčių vertėjui (GStA PK: I. HA GR, Rep. 7 Preußen, Nr. 191 [1685–1703], nuorašas), svarbi dėl kelių priežasčių.

Šis archyvinis šaltinis teikia duomenų apie Tilžės provincijos mokyklą: Jono Šulco pavarde praplečia žinomų šios ugdymo įstaigos auklėtinių sąrašą; liudija svarbiausius mokomuosius dalykus, kurie buvo įtraukti į to meto mokymo programą; atskleidžia kai kurias mokyklos vadovo kompetencijas.

Lotyniškas Tilesijaus tekstas yra aukštuoju, arba bemaž ciceroniškos iškalbos, stiliumi parašytos rekomendacijos pavyzdys, savitas retorinis kūrinėlis, demonstruojantis puikų šios mokyklos rektoriaus klasikinį išsilavinimą.

Rekomendacija taip pat papildo biografines žinias apie šios mokyklos auklėtinį – lietuvių raštijos kūrėją Joną Šulcą, tiksliau tariant, teikia informacijos apie jo išsilavinimą iki studijų Karaliaučiaus universitete: jis lankė ne tik Tilžės provincijos mokyklą, bet ir Įsruties lotyniškąją mokyklą, kuriose, be lotynų kalbos, mokėsi graikų, įgijo poezijos, filosofijos ir ypač retorikos pradmenų. Tarp Šulco mokytojų buvo ne tik Heinrichas Tilesijus, bet ir Johannas Pickkeris (~1640–1693), žinomas to meto pedagogas, Philippo Jacobo Spenerio (1635–1705) sekėjas bei jo idėjų skleidėjas Prūsijoje.

⁴⁶ Hannah M. Cotton, *op. cit.*, p. 333.

TILŽĖS PROVINCIJOS MOKYKLOS REKTORIAUS
HEINRICHIO TILESIIJAUS REKOMENDACIJA
AUKLĖTINIUI JONUI ŠULCUI,

Tilžė, 1695 IV 30 (nuorašas); GStA PK: I. HA GR,
Rep. 7 Preußen, Nr. 191 (1685–1703), l. 51r–51v

DOKUMENTO PUBLIKAVIMO PRINCIPAI

Dokumento publikaciją sudaro: 1) faksimilė; 2) dokumentinis paraidinis lotyniško teksto perrašas; 3) vertimas į lietuvių kalbą su komentarais⁴⁷. Perraše išlaikoma originalo makrostruktūra (teksto segmentavimas pastraipomis, eilučių ilgis, puslapių ribos). Atspindima autentiška rašyba (pvz., didžiosios ir mažosios raidės, ilgoji raidė <f>, ligatūra <æ>, diakritikai) ir skyryba, tačiau neperteikiamos kai kurių raidžių specifinės grafikos ypatybės (pvz., didžioji raidė su perbrauka ir tašku <İ> arba tik su perbrauka <I> perraše atspindima kaip įprasta <I>). Laužtiniuose skliaustuose išskleidžiamos santrumpos, rekonstruojamos žodžio dalies rašyba derinama prie originalo (pvz., enklitinė dalelytė *-que* išskleidžiama kaip *-q[ve]*, atsižvelgiant į <v> vartojimą prieš balsį šiame rankraštyje: *Qvæ, qvid, qvô* ir pan.). Tokiuose pačiuose skliaustuose įrašomas ir originale akivaizdžiai trūkstamas skyrybos ženklas. Neabejotinai klaidingai užrašytas žodis perraše pataisomas ir pridedamas komentaras. Originale Antikos autoriaus Kvintilijano citatos ribas žymintis pabraukimas atspindimas ir perraše, tačiau neperteikiami, tikėtina, teksto nuorašą atlikusio asmens žymėjimai paraštėje (jais siekta išskirti esminę rekomendacijos informaciją). Vertime originalo makrostruktūra išlaikoma iš dalies, laužtiniuose skliaustuose rašomi žodžiai, kurių lotyniškame tekste nėra, tačiau kurie reikalingi minties aiškumui. Komentarai teikiami išnašose.

⁴⁷ Teksto perrašą parengė Birutė Triškaitė, į lietuvių kalbą išvertė ir komentarus parašė Ona Dilytė-Čiurinskienė. Dokumento fragmentas, tiksliau – vieno puslapio faksimilė, skelbtas anksčiau (žr. Birutė Triškaitė, „Ezopo pasakėčių vertėjas Jonas Šulcas“, p. 136, pav. 3).

[51r] LECTURIS

plurimam cum omni reverentiâ
SALUTEM!

Permagni ad veram adolescentium gloriam et virtutem interest, benignior si fortuna Parentes dederit, variâ doctrinâ et virtute, ac præcipuè quidem feriâ in Deum pietate, claros. Quid enim? Annon primas in nudâ hâc tabulâ educationis lineas, Parentes ducunt? Educationis verò quanta per DEUM! in utramque partem, et ad virtutes et ad vitia vis est? Ex Pythii Apollinis tripode illud Horatii verbum venisse credas:

Quò femel est imbuta recens, fervabit odorem
Tefta diu - - - - -

Quot dies exigimus, tot pessimæ rei testes accipimus. Quoties enim operam et oleum in Scholis perdimus, inque pertusum monita nostra dolium ingerimus, cum iam nobis adolescentibus in omni elegantiore doctrinâ instituendi à Parentibus traduntur, qui cum maternò lacte, nequitiam, quam nulla domestica disciplina emendavit, imbibisse videntur?

Ecce tibi Quintilianum multis abhinc seculis in ipsas has querelas effusum! Utinam liberorum, inquit, nostrorum mores non ipsi perderemus! Infantiam statim deliciis solvimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnes et mentis et corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris reperit? Nondum prima verba exprimit et jam coccum intelligit, jam conchylium poscit; Antè palatum eorum, quam os inftruimus. In lecticis crescunt. Si terram attigerint, è manibus utrinque sustinentium pendent. Gaudemus, si quid licentius dixerint. Verba, ne Alexandri=
nis quidem permittenda deliciis, rifi et osculò excipimus. Nec mirum: nos docuimus; ex nobis audierunt, nostras amicas, nostras concubinas vident. Omne convivium obscœnis canticis strepit, pudenda dicta spectantur. Fit ex his consuetudo, deinde natura. Discunt hæc miseri, antequam sciant vitia esse: inde soluti ac fluentes non accipiunt è Scholis mala ista, sed in Scholas afferunt. Hæc Quintilianus. Quæ si alicujus penſi habemus, fuit certe, cur Marcellus Palingenius in Capricornorum⁴⁸ caneret:

⁴⁸ Rankraštyje klaida: *Cupricorno* (veikiausiai suklysta perrašytojo).

Permagni refert etiam, qvos qvisq[ve] Parentes
 Accipiat, qvô fit pactô nutritus, et à qvô
 Infructus, nam qvos mores puer adbibit, et qvas
 Artes à teneris didicit, retinebit adultus.
 Illa diu durant, animisq[ve] tenaciter hærent,
 Qvæcunq[ve] à primis nafcentes haufimus annis.

Qvæ cum ita fe habeant, felicem meritò fortem, eximiæ fpei adolescenti,

IO=

[51v] IOHANNI SCHULTZIO Cattenaviâ Infterburgenfi gratulamur.

Si enim in juvenem pium, modestum et fedulum dici aliqva cum laude pof=

funt; eorum omnium, qvoad inter nos vixit, ftudiofiffimum usq[ve] et

amantiffi=

mum fe præbuit. Verô, piôq[ve] Divini Numinis cultu nihil prius, nihil antiqvi=

us habuit. Scholasticis autem ftudiis, qvâ folent juvenes ad præclara qvæq[ve]

tendentes diligentîâ, invigilavit. Qvô ipfô id confecutus eft etiam, ut Ana=

lytica et Dialecticæ doctrinæ, nec non Græcæ et Latinæ Lingvæ ac Poëfeos

non contemnendam fibi notitiam comparârît⁴⁹. Inprimis autem Divæ⁵⁰ eló=

qventiæ ftudiis totum fe tradidit, in qvibus B[ono] C[um] D[eo] fic profecit,

ut aliquot

publicis in Actibus orationes, et ultimô qvidem locô, cum abitum pararet,

progymnasticam de Philofophiæ laudibus, Thefin, concinnè elaborat[am],

aufcultantibus et conatus ejus ac ingenii dona laudantibus, Ampliff[imis]

Dom[inis]

Hofpitibus, recitârît⁵¹. Non audemus autem, qvæ funt in hóc juvene

laudanda, omnia nobis vindicare. Magnam eorum partem Clariffimo

qvondam PIKERO, vñv èv άγίους[,] cujus inftitutione in Scholâ Infter=

burgenfi aliqvandiu ufus, ad nos venit, acceptam referre pietas nos veriq[ve]

⁴⁹ Neatmestina, kad stogelio formos cirkumfleksas čia žymi kontrahuotą skiemenį: *compara[ve]rit*. Vis dėlto labiau tikėtina, kad šiuo ženkle žymimas balsio ilgumas (kaip, pvz., juo rankraštyje žymimi abliatyvo linksnio galūnių ilgieji balsiai).

⁵⁰ Taip įrašyta rankraštyje, tačiau tikėtina, kad perrašinėtojas šioje vietoje neperteikė santrumpos ženkle (kurį išskleistume *div[in]æ*), o Tilesijaus originaliame tekste galėjo būti įprastas žodžių junginys *divina eloquentia*, reiškiantis 'šventąją iškalbą', t. y. homiletiką.

⁵¹ Toks pat atvejis, kaip ir aptartasis išn. 49: labiau tikėtina, kad diakritiko funkcija yra indikuoti balsio ilgumą, o ne sutrumpintą žodžio *recita[ve]rit* formą.

LECTURIS

plurimam cum omni reverentiā
SALUTEM!

51

Per magni ad veram adolescentum gloriam et virtutem interesse, benignior si fortuna, na Parentes dederit, varia doctrina et virtute, ac precipue quidem seria in Deum pietate, claros. Quid enim? Annon primas in nuda hac tabula Educationis lineas, Parentes ducunt? Educationis vero quanta per D. E. M. in utramque partem, et ad virtutes et ad vitia vis est? Ex Pythii Apollinis tripodae illud Horatii verbum venisse credas:

Quo senel esse imbuta recens, servabit odorem
Tectis diu - - - - -

Quot dies exigimus, tot pessimi rei testes accipimus. Quoties enim operam et oleum in Scholis perdimus, inque pertusum monita nostra dolium ingerimus, cum ii nobis adolescententes in omni elegantiore doctrina instituendi a Parentibus traduntur, qui cum materno lacte, nequitiam, quam nulla domestica disciplina emendavit, imbibisse videntur. Ecce tibi Quintilianum multis abhinc seculis in infas has querelas effusum. Utinam liberorum, inquit, nostrorum mores non ipsi perderemus! Infanti dum statim delicias soloimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnes et mentis et corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris reperit? Nondum prima verba exprimit et jam coccum intelligit, jam conchylium poscit. Ante palatum eorum, quam os instruimus. In lectis crescunt. Si terram attingerint, e manibus utringue sustinentium pendent. Gaudemus, si quid licentius dixerint. Verba, ne Alexandrinis quidem permitienda deliciis, riu et oculo excipimus. Nec mirum: nos docuimus, ex nobis audiverunt, nostras amicas, nostras concubinas vident. Omne convivium obscenis canticis strepit, pudenda dicti spectantur. Fit ex his consuetudo, dei nec natura. Pudent hec miseri, antequam sciant vitia esse: inde soluti ac fluentes non accipiunt e Scholis mala ista, sed in Scholas afferunt. Hec Quintilianus. Quasi alicuius pensi habemus, fuit certe, cur Marcellus Palingenius in Cupricor, no caneret:

Per magni refert etiam, quos quisque Parentes
Accipiat, quo sit pacto nutritus, et a quo
Instructus, nam quos mores quae adhibet, et quas
Artes a teneris didicit, retinebit adultus.
Illa diu durant, animisque tenaciter haerent,
Quotcumque a primis nascentes hausimus annis.

¶ Vel cum ita se habeant, felicem merito sortem, eximia Spei adolescenti,
D=

" JOHANNI SCHULTZIO Cattenaviâ Interburgenſi gratulamur.
 " Si enim in juvenem pium, modestum et ſedulum dici aliquæ cum laude poſ-
 " ſunt; eorum omnium, quoad inter nos vixit, ſtudioſiſſimum uſq; et amantiſſi-
 " mum ſe præbuit. Verò, ipſius Divini Numinis cultu nihil prius, nihil antiqui-
 " us habuit. Scholaſticis autem ſtudiis, quæ ſolent juvenes ad præclara quorũ
 " tendentes diligentia, invigilavit. Quò ipſo id conſecutus eſt etiam ut Ana-
 " lyticæ et Dialecticæ doctrinæ, nec non Græcæ et Latinæ Lingvæ ac Poëſe
 " non contemnendam ſibi notitiam compararit. Inprimis autem Divæ elo-
 " quentiæ ſtudiis totum ſe tradidit, in quibus B. C. D. ſic profecit, ut aliquot
 " publicis in Actibus orationes, et ultimo quidem loco, cum abiturum pararet,
 " progymnaſtaticam de Philoſophiæ laudibus, Theſin, concinnè elaboratã
 " auſcultantibus et conatus ejus ac ingenii dona laudantibus, Ampliſſi. Domi:
 " Hoſpitibus, recitavit. Non audemus autem, quæ ſunt in hoc juvene
 " laudanda, omnia nobis vendicare. Magnam eorum partem Clariffimo
 " quondam PÆKERO, viri in Xp̄is cujus inſtitutione in Scholâ Inter-
 " burgenſi aliquandiu uſus, ad nos venit, acceptam referre pietas nos veri-
 " ſtudium jubet. Inprimis verò de domeſtica ejus inſtitutione illud Poëta
 " uſurpare liceat:

Dimidium facti, qui bene coepit, habet.
 Ut eſt enim ex inſigni pietatis et literarum jamã notiſſimus Plurimum
 Reverendus ejus Dominus Parens ſic ad præclara quorũ fortiffimus
 etiam filio monitor extitit, illud ipſi Horatii affiduè inculcans.

Nunc adhibe puro
 Sæctare verba puer, nunc te melioribus offer.
 Sit ille ſemper ſubole hæc juã et alia pro merito felix et fortunatus. Quod omnis
 et ſperamus, et piè precamur, ut ſuum vult eſſe Filium, ita ſit. P. O. acceptus. Pa-
 trid utilis, Parentibus dicto audiens et apprime carus. A. Nobis, M. G. N. T. T.
 C. et EXCELLENTISSIMÆ almæ REGIÆ MONTANÆ, PATRES, Acade-
 micã jam Civitate donari cupit. Nolite, obſecro, eã indignum habere eum,
 quem ſiquis veri ominamur, in Civium veſtrorum numerum recepiſſe, nun-
 quam vos poenitebit. Sicutum de cæterò vel propterea optimo huic
 adoleſcenti velim, ut et mei teſtimoniũ fides clareat, et qui modò à
 nobis abiit, limationis propediem probitatis ac eruditionis ſpecimen
 edat.

Dabam è Muſeo T. F. L. S. A. E.

A. MDCXCV
 Prid: Calend: Maji

Henricus Tileſius
 Schol. Prov. h. t. Rectoris.
 (L. S.)

studium jubet. In primis verò de domesticâ ejus institutione illud Poëtæ uferpare liceat:

Dimidium facti, qui bene coepit, habet.

Ut est enim ex insigni pietatis et literarum famâ notissimus Plurimum Reverendus ejus Dominus Pater sic ad præclara quæq[ue] fortissimus etiam filio monitor extitit, illud ipsi Horatii affidè inculcans:

— — — Nunc adhibe puro
Pectore verba puer, nunc te melioribus offer.

Sit ille semper fubole hæc suâ et aliâ pro meritò felix et fortunatus!

Qvodq[ue] omnes
et speramus, et præ precamur, et suum vult esse Filium, ita fit: DEO
accept[us], Pa-
triæ utilis, Parentibus dicto audiens et apprimè carus! À Vobis, MAGNIFI-
CI et EXCELLENTISSIMI almæ REGIOMONTANÆ, PATRES, Acade-
micâ jam Civitate donari cupit. Nolite, obsecro, eâ indignum habere eum,
quem, si quid veri ominamur, in Civium vestrorum numerum recepisse, nun-
quam VOS poenitebit. Fautum de cæterò vel propterea optimo huic
adolescenti velim, ut et mei testimonii fides clareat, et qui modò à
nobis abiit, limatioris propediem probitatis ac eruditionis specimen
edat.

Dabam è Muféo TILSÆ

A[nno] MDCXCV

Prid[ie] Calend[as] Maji

Heinricus Tilesius

Schol[æ] Prov[incialis] h[oc] t[empore] Rect[or]

m[anu] f[ua?]⁵²

L[ocus] S[igilli]

⁵² Nors akivaizdu, kad iki inicialės redukuotas žodis prasideda raide <f>, vis dėlto neatmestina ir *lapsus calami* galimybė vietoje <p>, kuri šiuo atveju būtų labiausiai tikėtina ir suponuotų žodį *propria* – įprasčiausios panašaus pobūdžio raštų subskripcijos (*manu propria*) sandą.

[51r] SKAITYSIANTIEMS

su visa pagarba linkime kuo geriausios
SVEIKATOS!

Tikrajai jaunuolių šlovei ir dorybei be galo svarbu, ar palankus likimas duoda tėvus, pasižyminčius įvairiapusiu mokytumu ir dorybe, o ypač rimtu pamaldumu Dievui. Juk kas dar galėtų būti svarbiau? Argi ne tėvai brėžia pirmąsias ugdymo linijas šioje tuščioje lentoje⁵³? Ir kokią didžiulę, – dėl Dievo! – ugdymas turi galią palenkti į abi puses – tiek į dorybes, tiek į ydas! Galėtum patikėti, kad nuo Pitijos Apolono trikojo kilęs⁵⁴ tasai Horacijaus posakis:

Ko naujas molinis indas pripildomas pirmą sykį, to kvapą
išlaikys ilgai [...]⁵⁵

Kiek pragyvename dienų, tiek gauname visiškai blogos padėties liudijimų. Kaip dažnai mokyklose švaistome darbą ir pastangas, savo pamokymus pilame į kiaurą indą, kai mums tėvų atiduodami mokyti visų dailesniųjų mokslų tokie jaunuoliai, regis, su motinos pienu įsisavinusieji nedorovingumą, kurio nėra taisiusi jokia namų drausmė?

⁵³ Su tuščia rašomąja lentele žmogaus protas lygintas dar IV a. pr. Kr. Aristotelio veikale *Apie sielą* (gr. *Περὶ ψυχῆς*, lot. *De anima*). Proto pirminį „tuštumą“ vėliau teigė stoikai ir peripatetikai, pabrėždami tuos proto arba sielos gebėjimus, kurie, prieš gaudami idėjas iš pojūčių, buvo tik potencialūs arba neaktyvūs, tačiau į idėjas reaguoja proto veikla ir paverčia jas žiniomis. Naujai „tuščios, ištrintos lentos“ (lot. *tabula rasa*) samprata permąstyta XVII a. pabaigoje, kai anglų empirikas Johnas Locke'as veikale *Esė apie žmogaus intelektą* (*An Essay Concerning Human Understanding*, 1689) akcentavo, kad protas iš pradžių yra panašus į „tuščią lentą“, kurioje „visa proto ir žinių medžiaga“ įrašoma iš patirties, plg. *Encyclopedia Britannica*, s. v. *tabula rasa* (ed. by Brian Duignan, 2024, <https://www.britannica.com/topic/tabula-rasa>). Šią mintį ir atliepia Tilesijaus frazė apie *nuda [...] tabula*.

⁵⁴ T. y. pranašiška teisingas. Aliuzija į Delfų orakulą: ten Apolono žynė Pitija skelbdavo ištarmes sėdėdama ant trikojo ties šventykloje esančiu žemės plyšiu, iš kurio veržėsi svaiginantys garai.

⁵⁵ Hor. *Epist.* 1. 2. 69–70 (Horacijus, *Laiškai*, I, 2, eil. 69–70). Horacijaus I knygos 2 laišką Tilesijus Jono Šulco rekomendacijoje cituoja ne tik čia, bet ir dar dviejose vietose toliau (žr. p. 131 ir išn. 67, 69). Cituojamas romėnų poeto kūrinys yra didaktinio pobūdžio, dedikuotas retoriką Romoje studijuojančiam jaunuoliui Lolijui Maksimui ir pateikiantis adresatui ne tik praktinių edukacinių, bet ir su moralės klausimais susijusių patarimų („Epistles I. 2: To Lollius Maximus“, in: Horace, *Satires. Epistles. The Art of Poetry*, translated by H. Rushton Fairclough, (*Loeb Classical Library*, t. 194), Cambridge, MA: Harvard University Press, 1926, p. 260–267).

Štai ir Kvintilijanas⁵⁶ jau prieš daugelį šimtmečių liejo tokius pačius skundus! „O, kad tik mes patys, – sako jis, – nesugadintume savo vaikų įpročių! Mes nuo pat kūdikystės juos išglebiname prabanga. Tas švelnus auklėjimas, kurį vadiname meilumu, susilpnina visas tiek proto, tiek kūno jėgas. Ko gi negeis suaugęs tas, kuris [būdamas kūdikis] šliaužiojo ant purpuro audeklų? Dar pirmųjų žodžių neištarė, o jau supranta, kas yra raudona spalva, jau reikalauja to, kas dažyta purpuru⁵⁷. Jų gomurį laviname⁵⁸ anksčiau, nei išmokome kalbėti. Jie auga nešiojamose lovose⁵⁹. Jeigu jie [kojomis] paliečia žemę, būna pakibę ant prilaikančiųjų juos iš abiejų pusių rankų. Džiaugiamės, jeigu jie pasako ką nors nepadoriau. Žodžius, kurie neleistini netgi aleksandrietiškai prabangai⁶⁰, priimame su juoku ir bučiniais. Ir nieko nuostabaus: juk mes išmokėme, iš mūsų jie tai girdėjo, mūsų drauges, mūsų suguloves jie mato. Kiekvienoje puotoje aidi nepadorios dainos, rodomi dalykai, kuriuos gėda net apsaakyti. Iš to kyla įprotis, o paskui įauga į prigimtį. Vargšeliai išmoks-ta šių dalykų dar iki suvokdami, kad tai yra ydos, taigi, būdami nesuvaldomi ir išlepe, jie šių blogybių neįgyja mokyklose, o jas į mokyklas atneša.“⁶¹

⁵⁶ Markas Fabijus Kvintilijanas (lot. *Marcus Fabius Quintilianus*), žymus I a. Romos oratorius, bent du dešimtmečius dirbęs Romoje retorikos mokytoju, minėtojo veikalo *De institutione oratoria* autorius. Be retorikos klausimų nagrinėjimo, paremto Cicerono kalbos ir stiliaus aukštinimu, šiame veikale esama bendrųjų pedagoginių ugdymo nurodymų, aptariama vaikystė ir mokyklinis amžius bei tinkami ugdymo šiuose amžiaus tarpsniuose metodai. Kvintilijano populiarumas atgijo tarp Renesanso humanistų, jį kruopščiai studijavo ir rekomendavo, pvz., Erazmas Roterdamielis, Rudolfas Agrikola, Chuanas Luisas Vivesas, jo veikalas buvo populiarus tarp tokių Bažnyčios reformatorių, kaip Martynas Liuteris, Pilypas Melanchtonas ir kiti (žr. Peter Mack, „Quintilian in Northern Europe during the Renaissance“, in: *The Oxford Handbook of Quintilian*, ed. Marc Van Der Poel [et al.], Oxford University Press, 2021, p. 380–397).

⁵⁷ T. y. be galo prabangu ir komfortiška.

⁵⁸ Turimas galvoje lepinimas skanėstais.

⁵⁹ Lot. *in lecticis*. Vadinamosios *lektikos* ‘nešiojamosios lovos, arba neštuvai’ Romoje išpopuliarėjo I a. antroje pusėje tarp turtuolių ir buvo laikomos ypatingos prabangos dalyku (plg. *Antikos žodynas*, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 354–355, s. v. *Neštuvai*).

⁶⁰ Įprasta antikinėje literatūroje „bendroji vieta“ – Aleksandrijos siejimas su palaidumu, prabangos kupinu gyvenimu. Plg.: „*Alexandrina vita et licentia* ištvirkęs gyvenimas kaip Aleksandrijoje“, in: *Thesaurus Latino-Lituanicus: Jungtinis lotynų–lietuvių kalbų žodynas nuo XVII iki XXI amžiaus*, par. VU Filologijos fakulteto Skaitmeninės filologijos centras (2008–2017), http://www.thesaurus.flf.vu.lt/?antraste=licentia&antraste_kirciuota=licentia&buves_puslapis.

⁶¹ Quint. *Inst.* 1. 2.6–8 (Kvintilijanas, *Apie oratoriaus ugdymą*, I, 2, 6–8).

Taip kalba Kvintilijanas. O jei šitai bent kiek imame domèn, tai aiškiai parodo, kodèl Marcelas Palingenijus „Ožiaragyje“⁶² taip eiliavo:

Juk labai svarbu, kokius kiekvienas turi
tèvus, kaip yra auklèjamas ir kas jį
moko. Mat įpročius, kuriuos vaikas sugèrè, ir mokslus,
kuriuos nuo jaunystès įgijo, atsimins ir suaugęs.
Ilgai išlieka ir tvirtai įsišaknija širdyje tie dalykai,
kuriuos patyrème nuo pirmųjų gyvenimo metų.

Kadangi taip yra, mes teisingai sveikiname, kad

[51v] puikių vilčių teikiančio jaunuolio JONO ŠULCO iš Įsruties [apskri- ties] Katniavos⁶³ likimas susiklostè laimingai. Jei už ką nors galima pagirti pamaldų, kuklų ir stropų jaunuolį, tai jis, kol gyveno tarp mūsų, pasirodè visų tų dalykų be paliovos siekiantis ir jiems atsidavęs.

Jam nieko nebuvo aukščiau ar svarbiau už tikrą ir pamaldų Dievo garbini- mą. O mokykliniams užsiėmimams jis atsidavè uoliai, su stropumu, būdingu jaunuoliams, siekiantiesiems visokių prakilnių dalykų. Šiomis pastangomis jis taip pat įgijo pagirtiną analitinės ir dialektinės [filosofijos] mokslų, taip pat graikų ir lotynų kalbų bei poezijos žinių lygį.

⁶² Marcelas Palingenijus Stelatas („Žvaigždėtasis“, lot. *Marcellus Palingenius Stellatus*, it. *Marcello Palingenio Stellato*) – gana mįslingas filosofinės poemos *Gyvenimo Zodiakas (Zodiacus vitae)* autorius (tapatintas su Pier Angelo Manzolli, tačiau šia versija pastaraisiais dešimtme- čiais abejojama). *Zodiacus vitae* sulaukè nepaprasto populiarumo ir XVI bei XVII a. buvo perleistas daugybę kartų (ed. *princeps* tikriausiai 1536 m. Venecijoje). 1559 m. popiežius Paulius IV Palingenijaus knygą dėl aštrios dvasininkų kritikos įtraukè į draudžiamų knygų sąrašą (*Index librorum prohibitorum*); po to *Zodiakas* dar labiau išpopuliarèjo tarp evan- gelikų autorių. Poemos pavadinimas ir struktūra (dalys pavadintos pagal Zodiako ženklus, kaip ir Tilesijaus čia cituojamas „Ožiaragis“) neabejotinai atspindi astrologijos įsišaknijimą Renesanso kultūroje, tačiau Palingenijaus rafinuotai perteiktas sumanymas iš tiesų yra filosofinis: *Zodiake* siekiama nubrėžti intelektualinį ir moralinį maršrutą, vedantį žmogų iš žemiško nežinojimo į nežemišką dangų ir galiausiai pas Dievą. (Plačiau žr., pvz., Margherita Palumbo, „Manzoli (Manzoll), Pier Angelo (Marcello Palingenio Stellato)“, in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 2007, t. 69, s. v., https://www.treccani.it/enciclopedia/pier-angelo-manzoli_%28Dizionario-Biografico%29/).

⁶³ Jono Šulco gimtoji Katniava priklausè Įsruties (vok. *Insterburg*) bažnytinei apskričiai (žr. [Daniel Heinrich Arnoldt], *D. Daniel Heinrich Arnoldts, Königlichem Preußischen Oberhofpredigers und Confistorialraths, kurzgefaßte Nachrichten [...]*, p. 95–96).

Bet visų pirma jis visiškai atsidavė šventosios iškalbos studijoms. Šiose studijose, gerojo Dievo padedamas, jis taip pažengė, kad keliomis progomis pasakė kalbas viešai, o pažymėtina paskutinioji, kurioje jis pristatė elegantiškai parengtas mokyklinės tezes filosofijai išaukštinti ir kurią jau ruošdamasis išvykti pasakė klausantis garbingiausiems ponams svečiams, gyrusiems tiek jo pastangas, tiek talento dovanas.

Tačiau nedrįstame sau priskirti visko, kas šiame jaunuolyje yra verta pagyrimo. Sąžiningumas ir tiesos siekis mums liepia pranešti, kad didelę tų dalykų dalį jis kitados gavo iš garsiojo Pikerio⁶⁴, *νῦν ἐν ἀγίοις*⁶⁵, pas kurį tam tikrą laiką pasimokęs Įsruties mokykloje atvyko pas mus. O pirmiausia apie jo namų mokslus kalbant tebūnie leista pasinaudoti šiais Poeto⁶⁶ žodžiais:

Pusę darbo padaro tas, kuris gerai pradeda.⁶⁷

Juk kaip didžiai garbingas ponas jo tėvas⁶⁸ yra pagarsėjęs maldingumu ir mokslingumu, taip jis pasirodė ir stiprus sūnaus prakilnių siekių skatintojas, nuolatos primindamas anuos paties Horacijaus žodžius:

[...] Dabar gerki tyra
širdimi [mano] žodžius, berniuk, dabar atsidėki kilnesniems [dalykams].⁶⁹

⁶⁴ Kalbama apie magistrą Johanną Pickerį (~1640–1693), vadovavusį Įsruties lotyniškai mokyklai nuo 1681 iki 1693 m. Galimas dalykas, kad Tilesijus pažinojo garsųjį pedagogą, o gal net buvo jo mokinys, nes prieš įstudamas į Karaliaučiaus universitetą mokėsi tenykštėje Knypavos (arba Katedros) mokykloje, tikėtina, dar tuo metu, kai Pickeris joje tebebuvo prorektorius (šias pareigas jis ėjo nuo 1669 iki 1681 m.; žr. T[heophil] S[iegfried] B[ayer], *op. cit.*, p. 383–384 ir kt.; dar apie Pickerį žr. p. 116 ir išn. 29).

⁶⁵ T. y. dabar jau švento atminimo (gr.; pažodžiui „dabar tarp šventųjų“).

⁶⁶ Horacijaus.

⁶⁷ Hor. *Epist.* 1. 2. 40 (Horacijus, *Laiškai*, I, 2, eil. 40). Šioje jau anksčiau Tilesijaus cituoto (žr. p. 128) poetinio laiško vietoje (eil. 32–43) Horacijus ragina adresatą, jaunąjį Lolijų, „išdrįsti būti protingam“ (lot. *sapere aude*, *ibid.*): tučiuojau keltis, atsidėti studijoms ir neatidėlioti garbingų „teisingo gyvenimo“ (lot. *recte vivendi*, eil. 41) siekių.

⁶⁸ Jono Šulco tėvas – tuometis Katniovos kunigas Mykolas Šulcas (Michael Schultz, 1632–1710), kilęs iš Tilžės ir kelis dešimtmečius tarnavęs Katniavoje. Jis buvo bene pirmasis Jono Šulco mokytojas Katniavoje (žr. Birutė Triškaitė, „Ezopo pasakėčių vertėjas Jonas Šulcas“, p. 135, 147).

⁶⁹ Hor. *Epist.* 1. 2. 67–68 (Horacijus, *Laiškai*, I, 2, eil. 69–70).

Tebūnie jis visuomet, kaip yra vertas, dėl šios ir kitų savo atžalų palaimintas ir laimingas! Kaip visi ir tikimės, ir nuoširdžiai meldžiame, ir ko [tėvas] nori, koks jo sūnus būtų, taip tebūnie: Dievui malonus, Tėvynei naudingas, tėvų žodžio klausantis ir jiems didžiai brangus. Jau nori jis, kilnieji ir įžymieji Karaliaučiaus *almae matris* tėvai, būti jūsų apdovanotas Akademijos piliečio teisėmis⁷⁰. Saikdinu, kad tik nepalaikytumėte jų nevertu to, kurį priėmę į savo piliečių skaičių, – jei tik ką teisingai numatome, – niekad nepasigailėsite. Norėčiau, kad būtų palankiai žvelgiama į šį daug žadantį ir jau dabar puikiausią jaunuolį, kad ir mano liudijimas pasirodytų patikimas, ir jis, vos iš mūsų išvykęs, netrukus pateiktų kruopščiai išsiugdyto dorumo ir išsimokslinimo pavyzdį.

Mano duota iš Tilžės Mūsėjo⁷¹

1695 m.

gegužės kalendų išvakarėse⁷².

Heinrichas Tilesijus,

provincijos mokyklos dabartinis rektorius, savo ranka.

Antspaudo vieta.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Andrzejewski Roman, „Struktura antycznego listu polecającego w świetle zasad retoryki“, in: *Roczniki Humanistyczne*, 1973, t. 21, Nr. 3, p. 17–24.

Antikos žodynas, iš vokiečių kalbos išvertė Rūta Kumžienė, Alfonsas Tekorius, Antanas Trakymas, vertimo atsakomoji redaktorė Dalia Staškevičienė, Vilnius: Alma littera, 1998.

[Arnoldt Daniel Heinrich], *D. Daniel Heinrich Arnoldts ausführliche, und mit Urkunden verfehene Historie der Königsbergischen Univerſität. Zweyter Theil, welchem eine Nachricht von dem Leben, und den Schriften hundert Preußischer Gelehrten angehängt iſt*, Königsberg in Preußen: verlegt und druckts Johann Heinrich Hartung, 1746.

⁷⁰ T. y. būti priimtas į Karaliaučiaus universitetą.

⁷¹ T. y. Tilžės provincijos mokykloje, kurioje puoselėjami Mūzų menai. Mūsėjas (gr. Μουσεῖον, lot. *Museum*) Antikoje buvo šventoji mūzų buveinė be šventyklos pastato; ją sudarė aukuras ir aptverta jį supanti teritorija. Mūsėjai buvo Platono Akademijoje ir Aristotelio Likėjuje; taip buvo pavadinta ir unikali mokslo tyrimų, mokymo ir kultūros įstaiga, Ptolemajų įkurta Aleksandrijoje (plg. Dalia Dilytė, *Senovės Graikijos kultūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 271).

⁷² T. y. (pagal senovės Romos kalendorinį skaičiavimą) balandžio 30 d.

- [Arnoldt Daniel Heinrich], *D. Daniel Heinrich Arnoldts, Königlich Preußischen Oberhofpredigers und Confistorialraths, kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern*. Herausgegeben von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Pfarrer in Arnau, Königsberg: bey Gottlieb Lebrecht Hartung, 1777.
- B[ayer] T[heophil] S[iegfried], „Beschreibung der Cathedral-Schulen im Kneiphoff“, in: *Erleutertes Preußen Oder Auserlesene Anmerkungen / Ueber verschiedene Zur Preußischen Kirchen=Civil- und Gelehrten=Historie gehörige besondere Dinge, Woraus die bisherigen Historien=Schreiber theils ergäntzet, theils verbeßert, Auch viele unbekante Historische Warheiten ans Licht gebracht werden. TOMVS III. [...]*, Königsberg: Zu finden bey feil. Martin Hallervords Erben, 1726, p. 352–391.
- Citavičiūtė Liucija (par.), *Jono Šulco Ezopo pasakėčios. Dokumentinis leidimas ir straipsniai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- Citavičiūtė Liucija, „Pirmoji lietuviška grožinė knyga (1706)“, in: *ibid.*, p. 135–165.
- Cotton Hannah M., „*Mirificum Genus Commendationis*: Cicero and the Latin Letter of Recommendation“, in: *The American Journal of Philology*, 1985, t. 106, Nr. 3, p. 328–334.
- Das „Zwischenmanuskript“ zum *Altpreussischen evangelischen Pfarrerbuch*, t. 7: *Tabor bis Zywitz*. Auf der Grundlage der Sammlungen von Friedwald Moeller bearbeitet von Walther Müller-Dultz, Reinhold Heling und Wilhelm Kranz, Hamburg: Selbstverlag des Vereins [für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V.], 2014.
- Dilytė Dalia, *Senovės Graikijos kultūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.
- Encyclopedia Britannica*, s. v. *tabula rasa*, ed. by Brian Duignan, 2024, <https://www.britannica.com/topic/tabula-rasa>.
- [Erler Georg], *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr.*, t. 2: *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1911–1912.
- Horace, *Satires. Epistles. The Art of Poetry*, translated by H. Rushton Fairclough, (*Loeb Classical Library*, t. 194), Cambridge, MA: Harvard University Press, 1926.
- Juška Albertas, *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2003.
- Juška Albertas, „Tilžės gimnazija“, in: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 4: *Rahn–Žvižežeris*, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, p. 537–538, <https://www.mle.lt/straipsniai/tilzes-gimnazija>.
- Keršienė Dovilė, „Cicerono laiškai ir Renesanso humanistinės epistolografijos tradicija“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2007, Nr. 24, p. 63–99.
- Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 2: *Dokumentinis Milkų šeimos palikimas = Die Hintergründe der lituanistischen Bewegung im 18. Jahrhundert in Preußen*, t. 2: *Das dokumentarische Erbe der Familie Mielcke*, parengė Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- Mack Peter, „Quintilian in Northern Europe during the Renaissance“, in: *The Oxford Handbook of Quintilian*, ed. Marc Van Der Poel [et al.], Oxford University Press, 2021, p. 380–397.
- Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 1–4, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000–2009, <https://www.mle.lt/>.

- Moeller Friedwald, *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, t. 1: *Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*, Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V., 1968.
- Palumbo Margherita, „Manzoli (Manzoli), Pier Angelo (Marcello Palingenio Stellato)“, in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 2007, t. 69, s. v., https://www.treccani.it/enciclopedia/pier-angelo-manzoli_%28Dizionario-Biografico%29/.
- [Pikerus Johannes], *ARETOLOGIA CHRISTIANA, præeunte potiffimùm Sacrà Scripturâ adornata, Et in gratiam discipulorum fuorum, aliorumque hujus modi adolescentum edita á M. JOHANNES PIKERO, Scholæ Cathedralis, quæ Regiomonti Prufforum est, Pro-Rectore, FRANCOFURTI: Sumtibus MARTINI HALLERVORDI, Bibliop., ANNO M. DC. LXXXI. [1681]*.
- Pöhlmann Heinrich, „Beiträge zur Gefchichte des Königlichen Gymnafiums zu Tilfit. Drittes Stück. Die Kurfürftliche, dann Königliche Provinzial=Schule von 1682–1748“, in: *Zur öffentlichen Prüfung und zu den Versuchen der Schüler im freien Vortrage und im vierstimmigen Gefange, welche am Donnerstag den 26. März 1874 Vormittag von 8 bis 1 Uhr und Nachmittag von 3 bis 5½ Uhr in der Aula des Königlichen Gymnafiums zu Tilfit gehalten werden sollen, sowie zur Prüfung der Ober=Prima und zur Entlassung der Abiturienten am Freitag den 27. März Nachmittag 3 Uhr ladet im Namen des Lehrer=Kollegiums ganz ergebenft ein der Direktor Gottlieb Theodor Fabian*. [...], Tilfit: Druck von J. Reyländer & Sohn in Tilfit, 1874, p. 1–54.
- Pöhlmann Heinrich, „Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Tilsit“, in: *Festschrift zu dem am 31. Mai, 1. und 2. Juni 1886 stattfindenden 300jährigen Jubiläum des Königlichen Gymnasiums zu Tilsit*, Tilsit: H. Post, 1886, p. 1–54.
- Schultz Michael, Pakartotinis prašymas Stipendijų skyrimo komisijai skirti Horno stipendiją Karaliaučiaus universitete studijuojančiam sūnui Jonui Šulcui, Katniava, iki 1701-04-27 (su priedais); GStA PK: I. HA GR, Rep. 7 Preußen, Nr. 191 (1685–1703), l. 47r–50v, 51r–54v.
- Śnieżewski Stanisław, „Rhetorical theory in the third book of Quintilian’s *Institutio oratoria*“, in: *Classica Cracoviensia*, 2013, t. 116, p. 113–135.
- [Spener Philipp Jacob], „Als M. Joh. Pikerus Prorektor zu Königsberg feinen *Epitomen Ethicae Christianae*, die 1681. unter dem *Titul Aretologia Christiana* heraus gekommen / überfandt hat / über dieselbe *obfervationes*“, in: *Philipp Jacob Speners / D. Theologifche Bedencken Und andere Brieffliche Antworten auff geiftliche / sonderlich zur erbauung gerichtete materien [...] Dritter Theil [...]*, HALLE: in verlegung des Wäyfen=Haufes, 1702, p. 328–334.
- Spenerus Philippus Jacobus, „Veræ Sapientiaē virtutis amanti Lectori à DOMINO gratiam, lucem [et] falutem!“, in: [Johannes Pikerus], *ARETOLOGIA CHRISTIANA [...]*, FRANCOFURTI: Sumtibus MARTINI HALLERVORDI, Bibliop., ANNO M. DC. LXXXI. [1681], p. [9–28].
- Subačius Paulius, „Eschatokolas“, in: *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas, <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/eschatokolas>.
- Subačius Paulius, „Protokolas“, *ibid.*, <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/protokolas>.

- Thesaurus Latino-Lituanicus: Jungtinis lotynų–lietuvių kalbų žodynas nuo XVII iki XXI amžiaus*, par. VU Filologijos fakulteto Skaitmeninės filologijos centras (2008–2017).
- Thiel E. C., *Statistifch-topographifche Befchreibung der Stadt Tilfe von E. C. Thiel, Juftiz=Actuarius, Königsberg*: Gedruckt bei Heinrich Degen, 1804.
- Tilesius Heinrich, Rekomendacija Tilžės provincijos mokyklos auklėtiniui Jonui Šulcui, Tilžė, 1695-04-30 (nuorašas, priedas prie: Michael Schultz, Pakartotinis prašymas [...], Katniava, iki 1701-04-27); GStA PK: I. HA GR, Rep. 7 Preußen, Nr. 191 (1685–1703), l. 51r–51v.
- Töpcke Paul Ferdinand, „Befchreibung des Schloffes und der Stadt Preufch=Holland“, in: *Erleutertes Preußen Oder Auserlefene Anmerckungen / Ueber verfchiedene Zur Preußifchen Kirchen=Civil- und Gelehrten=Hiftorie gehörige befondere Dinge, Woraus die bißherigen Hiftorien=Schreiber theils ergântzet, theils verbeffert, Auch viele unbekante Hiftorifche Warheiten ans Licht gebracht werden. TOMVS IV.* [...], Königsberg: Zu finden bey feel. Martin Hallervords Erben, 1728, p. 469–519.
- Triškaitė Birutė, „Friedricho Selle’s prieraišai rankraštiniam žodyne *Clavis Germanico-Lithvana*“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2012, t. 14, p. 129–154.
- Triškaitė Birutė, „Petras Gotlybas Milkus – lietuvių kalbos ir raštijos puoselėtojas“, in: Žavinta Sidabraitė, Birutė Triškaitė, *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 1: *Vienos šeimos istorija: Mielckes vs. Milkai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 107–265.
- Triškaitė Birutė, „Ezopo pasakėčių vertėjas Jonas Šulcas: biografijos pėdsakais“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2022, t. 53, p. 121–153.
- Wiederhold Karl, „Geschichte der Lateinschule zu Insterburg. 3. (letzter) Teil“, in: *Programm des Königlichen Gymnasiums mit Realklassen zu Insterburg*, Insterburg: Druck von Karl Wilhelmi, 1878, p. [1–15].

Recommendation of Heinrich Tilesius, the Rector of the Tilsit Provincial School, to His Pupil Johann Schultz

Summary

The article discusses and presents, along with its translation into Lithuanian and commentaries, a document kept at the Secret State Archives Prussian Cultural Heritage Foundation (Ger. *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*) in Berlin (shelf mark: GStA PK: I. HA GR, Rep. 7 Preußen, No. 191 [1685–1703]). It is a copy of the recommendation written on 30 April 1695 by Heinrich Tilesius (1666–1732), the rector of the Tilsit provincial school, to the pupil Johann Schultz (Jonas Šulcas, ~1678–1709), a future theology student at the University of Königsberg, a priest in Prussian Lithuania, and the translator of the first Lithuanian book of literary fiction, *Die Fabeln Aesopi* (*Aesop's Fables*, Königsberg, 1706). Tilesius's recommendation is important for several reasons.

This archival source provides information about the Tilsit provincial school: the name of Johann Schultz extends the list of the school's well-known pupils, evidences the most important subjects included in the curriculum of the time, and reveals some of the competences of the schoolmaster.

Tilesius's Latin text is an example of a recommendation written in a high or almost Ciceronian style of eloquence; it is a distinctive rhetorical piece demonstrating the excellent classical education of the rector of the provincial school of Tilsit.

The recommendation also adds new details to the biographical information on Johann Schultz, the pupil of this school, a future creator of Lithuanian literature, or, more precisely, provides some facts about his education prior to his studies at the University of Königsberg: not only did he go to the provincial school in Tilsit, but he also attended the Latin school in Insterburg, where, besides learning Latin, he also studied Greek and acquired knowledge of poetry, philosophy, and, in particular, rhetoric. Schultz's teachers included not only Heinrich Tilesius, but also Johann Picker (~1640–1693), a well-known pedagogue of the time, a follower of Philipp Jacob Spener (1635–1705) and a promoter of his ideas in Prussia.

KEYWORDS: Prussian Lithuania; Tilsit provincial school; Heinrich Tilesius; Johann Schultz (Jonas Šulcas).